

PIACBEFOLYÁSOLÁS A FELSŐOKTATÁSBAN

BEVEZETÉS

1999-ben az európai oktatási miniszterek Bolognában aláírták azt a nyilatkozatot, mely megfogalmazta a térség országainak oktatásszerkezeti átalakítására vonatkozó elvárásokat.

Három évvel később, Prágában találkoztak újra a miniszterek, ahol közösen értékelték az eltelt időszak eredményeit. Egyetértettek abban, hogy a legtöbb területen megindultak a munkálatok, de néhány újabb fejlesztendő szegmensre is kitértek, mint például az élethosszig tartó tanulásra, valamint arra, hogy a hallgatókat fokozott mértékben kell bevonni a döntés előkészítési folyamatokba.

Egyetértés volt abban, hogy a felsőoktatásnak nem a munkaerő piaci igényeknek való megfelelés az egyetlen legfontosabb célja, hanem ezen túlmenően a társadalom, a kultúra és az egyének fejlődését kell biztosítani és szolgálni. Ezek valóban nemes célkitűzések, hiszen a felsőoktatás a jövő értelmiségét képzzi, és a szaktudáson túl nagyon fontos, hogy a leendő vezetők és döntéshozók saját hagyományaikról, nemzeti kultúrájukról is minél bővebb ismeretekkel rendelkezzenek. Azonban arra is képesnek kell lenniük, hogy nyitottak és fogékonyak legyenek a térség többi népének kultúrájára, hogy képesek legyenek az eltérő hagyományokat és szokásokat egy egységes rendszerbe integrálni, és hogy képesek legyenek Európa fejlődése érdekében a közös munkára. Ezeknek a céloknak a megvalósításához elengedhetetlen egy korszerű ismereteket közvetítő, szupranacionális, rugalmas és átlátható felsőoktatás. A szupranacionalitás azért elengedhetetlen, mert lehetővé teszi külföldi hallgatók magyarországi fogadását és magyar hallgatók külföldi képzését. Erre jelenleg is van lehetőség, de remélem, hogy hazánk Európai Unió csatlakozása után ez lényegesen több hallgatót fog érinteni. A hallgatói csereprogramok ugyanis elengedhetetlenek az előítéletek megszüntetésében.

A FELSŐOKTATÁSBAN A RENDSZERVÁLTOZÁS ÓTA BEKÖVETKEZETT FŐBB VÁLTOZÁSOK: ALTERNATÍV FELSŐOKTATÁSI INTÉZMÉNYEK PIACRA LÉPÉSE

A rendszerváltást követő időszakban jelentősen átalakult a felsőoktatás kínálati oldala. Az állami intézmények mellett piacra léptek az egyházi, magán- és alapítványi, valamint a külföldi egyetemek és főiskolák.

Ezzel párhuzamosan a 2000/2001. tanévben az intézményi integrációk eredményeképpen megszűnt néhány intézmény önállósága és azóta egy nagyobb felsőoktatási központ részeként működnek.

A szervezeti átalakulással összhangban megváltozott a hallgatók tagozatok szerinti összetétele is.

* BGF KVIFK, Kereskedelmi Intézet, főiskolai adjunktus.

PAPP J.: PIACBEFOLYÁSOLÁS A FELSŐOKTATÁSBAN

A még mindig legnépszerűbbnek számító nappali tagozatos képzési forma mellett egyre népszerűbbek az alternatív és részidős képzési formák: a távoktatás, a levelező tagozatos oktatás, a szakirányú továbbképzés és az akkreditált rendszerű felsőfokú szakképzés.

A kínálati oldal bővülésére a keresleti oldal nagyon dinamikusan reagált. Miközben évről-évre csökken a 18-22 éves korosztály, addig a felsőoktatásban nappali tagozaton tanuló hallgatók aránya az össztanulói létszámból jelenleg 22%, ami két százalékpontos növekedést jelent az előző tanévhez képest.

A 2002/2003. tanévben 193 ezer hallgató iratkozott be egyetemi, főiskolai alapképzésre; 5 ezer hallgató vett részt akkreditált iskolai rendszerű felsőfokú szakképzésben; szintén 5 ezer hallgató vett részt Ph.D. és DLA képzésben.

A nappali tagozatos képzésben az egyetemi és a főiskolai szint továbbra is domináns, de megfigyelhető az elmozdulás a munkaerő-piaci igényekhez rugalmasabban igazodni képes, gyakorlatorientált képzést (és ezzel gyorsabban bevethető tudást) kínáló főiskolai képzés irányába.

Az első helyre beadott jelentkezési lapokat figyelembe véve, a Budapesti Gazdasági Főiskola eredménye a leglátványosabb a felsőoktatási intézmények versenyében; az előző évhez képest a 2003/2004. tanévben több mint két és félezerrel többen jelentkeztek ebbe az intézménybe, így magasan vezet nemcsak a főiskolák, de az összes felsőoktatási intézmény vonatkozásában is, hiszen az ELTE-n kívül megelőzi az összes tudományegyetemet is.

Itt szeretném kiemelni, hogy a jelenlegi tanévben is egyértelműen a nagy állami intézmények bírnak számottevő vonzerővel a továbbtanulni szándékozók számára. Jól tükrözi a piaci értékítéletet, hogy egyetlen magán vagy alapítványi főiskola sem található a legnépszerűbb intézmények tizenötös toplistáján! Ez egyben azt is jelenti, hogy még mindig nem lehet igazi versenyről beszélni a magán/egyházi, illetve az állami felsőoktatási intézmények között.

Az alternatív (tehát esti, levelező és távoktatási) képzések egyre népszerűbbek: a 2002/2003. tanévben mintegy 180 ezer hallgató vett részt ilyen képzési formában, mely 14%-os emelkedés az előző időszakhoz képest.

A hallgatói létszám dinamikus bővülésével sajnos az oktatói kar bővítéséhez nem biztosítottak a feltételek. Az előző tanévhez képest a növekedés nem éri el a 2%-ot.

Az idei tanévben a mintegy 23 ezer oktató közül csak 16 400 fő foglalkoztatott teljes munkaidőben; 1800 fő részmunkaidős, és mintegy 5000 fő megbízással foglalkoztatott.

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a mára kialakult helyzet sokáig nem tartható! Az oktatói kar leterheltsége messze meghaladja azt a szintet, amely mellett a minőségi oktatás hosszú távon biztosítható. A kapacitásbővülés egyik sajnálatos velejárója lett, hogy az oktatás színvonala egyes tudományterületeken jelenleg (remélhetőleg csak átmenetileg) nem éri el a kívánt szintet. Az oktatási kormányzatnak ideje lenne eldönteni, hogy a minőségi, vagy a mennyiségi felsőoktatást tartja-e fejlesztendőnek. Szükség lenne új státuszok létrehozására, illetve meglévők felszabadítására, hiszen a megbízási jogviszony keretében, illetve óraadóként foglalkoztatott sok ezer oktató számára ez a jogviszony nem jelent perspektívát, és az intézményvezetők kénytelenek szembenézni az elvándorlás veszélyével. Magas színvonal hosszú távon viszont csak viszonylag stabil oktatói karral valósítható meg.

KÜLKERESKEDELMI FŐISKOLAI FÜZETEK, 13.

1. táblázat
Felsőfokú oktatásban tanulók (ezer fő)¹

	1990/91	1995/96	2001/02	2002/03
Nappali tagozat	76,6	132,9	193,0	203,4
Felnőttoktatásban tanulók	31,8	62,6	156,3	178,2
Nappali oktatásban végzettek	16,0	20,5	29,7	30,8
Felnőttoktatásban végzettek	8,1	6,2	17,7	19,7
Oktató	17,3	18,1	22,8	23,1

A MUNKAHELYI KÉPZÉSEK ADATAI

Az előző fejezetben a felsőoktatási piac, mint kínálati oldal főbb változásait mutattam be. Ez a fejezet a munkahelyen belüli szakmai képzésekkel foglalkozik, melynek napjainkban mind makro, mind mikrogazdasági szinten kiemelt jelentősége van, hiszen a folyamatos át- és továbbképzés adhat segítséget a munkanélküliség megelőzéséhez, illetve megszüntetéséhez.

Az egyes vállalkozások humánerőforrás fejlesztésre fordított kiadásai jól mutatják a vállalkozások felelősségvállalását és részvételét a munkaerő-piaci anomáliák megszüntetésében.

1999-ben a KSH felmérést végzett a hazai vállalkozások körében a dolgozói szakmai képzésről. A felmérésben 2851 gazdasági szervezet vett részt. A vizsgálat fontosabb megállapításai a következők:

- A válaszadók 54,2%-a egyáltalán nem támogatta alkalmazottai szakmai továbbképzését. Ezen vállalkozások 81,9%-a nyilatkozta azt, hogy azért nem finanszíroz továbbképzéseket, mert elégedett munkavállalói meglévő képességeivel. Ebből következően a magyar felsőoktatás és felnőttképzés megfelel a munkaerő-piaci elvárásoknak, vagyis az oktatás színvonala általában jónak mondható.
- A munkáltatók az elégedettségüket mérő ötös skálán értékelve a frissen diplomázottak teljesítményét, 3,7-es átlagot adtak a főiskolai, és 3,9-es átlagot az egyetemi fokozattal rendelkezők teljesítményére.

2. táblázat
Azoknak a vállalkozásoknak az indokai, ahol
nem szándékoznak ebben az évben pályakezdőt alkalmazni²

Az elmúlt két évben alkalmazott-e pályakezdőt?			
	Igen	Nem	Összesen
Nincs szükség új emberre	25,9%	74,1%	100,0%
Gyakorlott munkaerő kell	26,2%	73,8%	100,0%
Rosszak az eddigi tapasztalatok	58,0%	42,0%	100,0%
Egyéb ok miatt	29,0%	71,0%	100,0%

¹ Forrás: KSH Oktatási adatok 2002/2003 című kiadvány.

² Forrás: Szilágyi Zoltán: A diplomásokkal szembeni munkaerő piaci elvárások.

PAPP J.: PIACBEFOLYÁSOLÁS A FELSŐOKTATÁSBAN

- Általánosságban megállapítható, hogy nincs szignifikáns differencia a kevés, illetve sok (több mint 1000 fő) alkalmazottat foglalkoztató vállalkozások vonatkozásában, a tekintetben, hogy miért nem támogatják a továbbképzéseket.
- A felmérés szerint a legnépszerűbb képzési forma a tanfolyam és a munkahelyi körülmények között végzett oktatás volt, de növekvő a szerepe a távoktatásnak is. Elgondolkodtató, hogy a vállalkozásoknak összesen csak egyharmada vett igénybe külső képző szervezetet, és az összes továbbképzés csak 20%-ánál finanszíroztak felsőoktatási intézmények által szervezett képzéseket.

A MUNKÁLTATÓK FONTOSABB SZAKMAI KOMPETENCIA ELVÁRÁSAI A PÁLYAKEZDŐKKEL SZEMBEN

- általános szakmai cselekvőkészség, innovációkészség;
- önszabályozó tanulás, élethosszig tartó fejlődés;
- önálló munkavégzés, tervezés, végrehajtáskészség;
- idő- és erőforrások menedzselése;
- felelősségteljes cselekvés és döntés;
- követelményorientáltság;
- célorientált viselkedés;
- szervezési-vezetési készség;
- problémamegoldó, -kezelő készség, kooperáció- és konszenzusképes szakember;
- konfliktusmenedzselés;
- saját gondolatok és cselekvések értékelése a problémamegoldás és döntéshozatal érdekében;
- elmélet önálló gyakorlati alkalmazása;
- vitaszempontok objektív értékelése;
- saját álláspont hiteles és vitaképes bizonyítása.

A MUNKÁLTATÓK FONTOSABB SZOCIÁLIS KOMPETENCIA ELVÁRÁSAI A PÁLYAKEZDŐKKEL SZEMBEN³

- világos írásbeli és szóbeli kommunikáció;
- információtechnológiai tudás, hálózatok intelligens kezelése;
- információ befogadása, értékelése és adaptálása saját munkájába;
- kommunikációs technikák ismeret és alkalmazása;
- idegen nyelv tudása;
- mentális kultúra és interkulturális műveltség, eligazodni tudás képessége a világban, a társadalom szolgálatá;
- team munka, kooperációs modellekben gondolkodni tudás képessége.

Egyre súlyosabb gondot okoz a foglalkoztatásban, hogy a felsőfokú oktatási kapacitás hirtelen drasztikus bővülése miatt, egyre több diplomás kénytelen képzettségénél alacsonyabb szintű munkát vállalni. Nemcsak az a probléma, hogy a szellemileg nem kielégítő munka miatt feszültségek keletkeznek a frissen diplomázott fiatalokban, de az alacsonyabb beosztás szerényebb kompenzációs csomaggal párosul, ami egyrészt a mindennapi megélhetést veszélyeztetheti, másrészt pedig egyfajta becsapottság érzetét válthatja ki. A fiatalok joggal panaszkodnak, hogy nem azért tanultak hosszú éveken keresztül, hogy utána szakérettségivel könnyedén elvégezhető, számukra rutinnak és unalmasnak tekinthető munkát végezzenek. Másfelől úgy érzik, hogy a tanulásba fektetett pénz sokkal hosszabb idő alatt térül meg. „A fiatalok 50 százalékának diplomát” célkitűzés hosszú távú célként sem reális!

³ Forrás: Szilágyi Zoltán: A diplomásokkal szembeni munkaerő piaci elvárások.

KÜLKERESKEDELMI FŐISKOLAI FÜZETEK, 13.

A főiskolai és egyetemi szintű képzés további bővítése helyett a post-secondary kétéves iskolai rendszerű akkreditált felsőfokú szakképzést kellene tovább fejleszteni, hiszen egyrészt ez felel meg az OECD ajánlásainak és elvárásainak, másfelől pedig a józanész is ezt diktálja, hiszen a magyar gazdaságnak a közeljövőben sok, sokkal inkább magas, de nem főiskolai vagy egyetemi szintű képzettségű munkavállalóra lesz szüksége, mint nagyszámú specialistára.

AZ OECD 1996-OS AJÁNLÁSAI

- A 18 éves korosztály 90%-a fejezze be középiskolai tanulmányait.
- A 30 éves korosztály 25%-a fejezze be nem egyetemi harmadik szintű tanulmányait.
- A 30 éves korosztály 30%-a végezzen el egy rövid egyetemi szintű programot (BA fokozat).
- A 30 éves korosztály 13%-a végezzen el egy hosszú egyetemi szintű programot (Master fokozat).

Ez volt tehát az 1996-ban megfogalmazott ajánlás.

A 2. táblázatból jól látható, hogy ennek az ellenkezője valósult meg, és sikerült eljutni arra a szintre, hogy noha a diplomák egyfajta devalválódásának vagyunk szemtanúi az utóbbi években, a felsőoktatási intézményekbe mégis egyre többen szeretnének bejutni. Ez öröndetes tény lenne akkor, ha a többség tényleg mély tudásvágyból igyekezne a felsőoktatásba, de sajnos sokkal inkább a félelem a mozgatórugó. A fiatalok (és szüleik) félnek attól, hogy ha nem szereznek legalább egy főiskolai diplomát, akkor a jó állás esélyétől egy életre megfosztják magukat. Tömegesen gondolják azt, hogy a diploma majd megvédi őket a munkanélküliségtől. Ez az elképzelés véleményem szerint nagyrészt téves. A diploma önmagában még semmire nem biztosíték. Ezt az állítást alátámasztja, hogy egyre többen vannak azok, akik az első diplomájuk megszerzése után rögtön beiratkoznak a következő felsőoktatási intézménybe. (Elgondolkoztató, hogy pl. a Budapesti Gazdasági Főiskolán másoddiplomás képzésben résztvevő hallgatók döntő többségben eredetileg tanítói vagy tanári képzettséggel rendelkeznek, de mivel hamar rájönnek, hogy eredeti hivatásuk nem biztosítja számukra a kívánt életszínvonalat, ezért vállalják, hogy munka mellett még néhány évet az iskolapadban töltenek. Viszont ha ilyen nagyszámú a pályaelhagyó, akkor nem kellene újragondolni a pedagógusképzés hallgató keretszámait?!)

A munkanélküliség elleni védelmet csak a folyamatos továbbképzés, az élethosszig tartó (nem feltétlenül iskolai rendszerű) tanulás biztosíthatja.

Érdeemes megvizsgálni, hogy az oktatásban – és azon belül is a felnőttképzésben résztvevők közül – ki, hogyan értelmezi ezt a fogalmat.

- a távoktatásban dolgozók szerint: a távoktatás;
- népfőiskola hívei szerint: a népfőiskolai keretek;
- munkaerő-piaci szervezetek szerint: a leszakadók felzárkóztatása, a munkaerőpiacról kiszorultak képzése;
- elitképzők vezetői szerint: doktori iskolák és MBA programok.

A helyzet tehát finoman szólva is kaotikus. Az a probléma, hogy az oktatáspolitikai szakmán belül sokkal inkább a szegregációra, mint az integrációra való törekvés figyelhető meg; mintha minden említett szereplő magának akarná megkaparintani a felnőttképzési szegmenst. A szereplőknek arra kellene törekedniük, hogy a profiljuknak leginkább megfelelő részhez kapcsolódjanak, továbbá, hogy minél hatékonyabb együttműködést alakítsanak ki a felnőttképzés többi szereplőjével.

A FELSŐOKTATÁSI INTÉZMÉNYEK MARKETING TEVÉKENYSÉGE

Az első fejezetben már említettem, hogy az idei tanévben sem sikerült egyetlen magán/egyházi intézménynek feljutni a felsőoktatási intézmények top 15 listájára. Ennek természetesen számos oka

PAPP J.: PIACBEFOLYÁSOLÁS A FELSŐOKTATÁSBAN

van, melyet ezen a helyen nem feladatom elemezni, de azt mindenképpen fontosnak tartom megjegyezni, hogy ez az eredmény tükrözi a hallgatók értékítéletét.

Az, hogy a 2000/2001. tanévben végbement integrációt követően hirtelen expanziós folyamat ment végbe a kínálati oldalon, nem hozta meg a sokak által várt versenyt az állami és az alternatív jelentő magán, egyházi, alapítványi, külföldi intézmények között.

Érdekes, hogy a kínálati oldal bővülésével párhuzamosan évről-évre csökken a 18-22 éves korosztály, tehát kisebb a meritési lehetőség, amiből logikusan az következne, hogy az egyetemeknek és főiskoláknak egyre erősebb konkurenciaharcra kell számolniuk. Az idei tanév beiskolázási számai még nem ezt mutatják, de az innovatív intézményvezetők már a jövőt vizsgálva kezdik felismerni a felsőoktatási marketing fontosságát.

Az, hogy a Budapesti Gazdasági Főiskola évek óta ilyen népszerű a felsőfokú oktatásba vágyók körében, annak is köszönhető, hogy a legtöbb intézményt megelőzve időben áttért egy marketing-szemléletű oktatási kínálatra. Ezen azt értem, hogy elébe ment leendő fogyasztói (tehát hallgatói) és a munkaerő piaci szereplők igényeinek, és a megváltozott gazdasági körülményekhez rugalmasan igazodni tudó oktatási struktúrát dolgozott ki, melynek tartalmát évről-évre frissíti a változások irányának és a keresleti oldal igényeinek megfelelően.

A SZÁMALK Oktató és Konzultációs Központ a SZIE Marketing Intézetével közösen 2002. március - május időszakban a felsőoktatási intézmények vezetőinek megkérdezésén alapuló felmérést végzett a hazai felsőoktatási intézmények marketing tevékenységéről, melynek főbb megállapításai a következők:

- A válaszadók 62%-a a végzett hallgatók elhelyezkedésével kapcsolatos információszerzést értékelte a legfontosabb teendőnek. Az intézmények felében rendszeresen és szisztematikusan gyűjtik az erre vonatkozó információkat; az intézményeknek csak 3%-ában nem végeznek ilyen adatgyűjtést.
- Legkevésbé fontosnak a konkurencia figyelését tartották. Ez is alátámasztja azt a megállapítást, hogy a felsőoktatási piacon még nem alakult ki igazi verseny a hallgatók megszerzéséért.
- Az intézmények közel felében (40%) van marketing vagy PR részleg, és 11%-nál már kari szinten is létezik ilyen egység. Az intézmények több mint felénél az első számú vezető felel a marketing tevékenységért, illetve az oktatási rektort vagy a dékánhelyettest bízzák meg ezzel a feladattal.
- Az intézmények csak 13%-ának van külön marketing stratégiája, és hozzávetőleg ennyi intézmény egyáltalán nem rendelkezik semmilyen marketing stratégiával. Többnyire feleslegesnek találták. Az egyetemek és főiskolák döntő többsége csak eseti cselekvési programokkal rendelkezik, amely többnyire konferenciák és egyéb rendezvények szervezését jelenti.
- A marketing tevékenység értékelése az intézmények kétharmadában csupán tapasztalatokra alapozott értékelést jelent, és döntő többségben a már felvételt nyert hallgatókat kérdezik meg az intézményválasztás motivációjáról. Mindössze az intézmények egyötöde gyűjti a munkaerő piaci információkat, és tudatosan próbálja a leendő hallgatók igényeit felmérni.
- A felsőoktatási intézmények éves költségvetésük 1%-át költik marketing tevékenységre, ami azért érdekes, hiszen már ezek az intézmények is nagymértékben profitorientáltak, és a versenyszférában a marketing tevékenységre az éves költségvetés kb. 5%-át szokták elkölteni.
- Szinte minden intézmény rendelkezik kari szinten is honlappal, illetve bemutatkozó füzetrel. A legáltalánosabban alkalmazott eszköz a nyílt nap, és egyre többen tartják fontosnak a vásárokon való megjelenést (főleg az Edukáció kiállításon való részvételt tartották fontosnak). Az országos sajtóban az intézmények 74%-a rendszeresen hirdet, a helyi sajtóban még ennél is nagyobb az arány. Érdekes, hogy a jövőben a többség hirdetni kíván az országos rádióban és az országos tévécsatornákon is. A kültéri plakátokat csak az intézmények egynegyede alkalmazza, és ez az

KÜLKERESKEDELMI FŐISKOLAI FÜZETEK, 13.

arány a zöld szám vonatkozásában is. A szakmai szervezetekben – úgy regionális, mint országos szinten – minden felsőoktatási intézmény igyekszik magát minél hatékonyabban képviseltetni.

- Érdekes, hogy nem volt olyan intézmény, amely kitűnőnek ítélte saját marketing tevékenységét, de a válaszadók több mint fele kielégítőnek találta a jelenlegi szintet. Elégtelenre csak néhány százalék értékelte tevékenységét.
- Általánosságban megállapítható, hogy a gazdálkodási karok marketing tevékenysége intenzívebb; az agrár karoké pedig kevésbé intenzív, mint az átlag.
- A legfontosabb versenytényezőnek az oktatás minőségét, a képzés specializációját tartják. Nem támogatják azt a gyakorlatot, hogy az erős, piacképes karok tartsák el a gyengén teljesítőket. Egységes az intézményvezetők álláspontja abban a kérdésben, hogy a jövőbeli verseny az intézmények differenciálódásához fog vezetni, mivel a jó diploma előnyt jelent a munkavállalásnál és ezért a jó diploma megszerzésének lehetősége motiválja a hallgatók intézményválasztását.

IRODALOMJEGYZÉK

A felnőttoktatás fogalmának változásai; Szakképzési Szemle www.erak.hu/cikk3.htm, letöltve 2003.10.10.

CSERNYÁK, JANÁK, OLBRICH: Oktatási adatok; KSH előzetes jelentés 2003.

FALUSNÉ SZIKRA KATALIN: Munkanélküliség és diplomás túltermelés; Közgazdasági Szemle, XLVIII. évf. 2001. november, pp. 950-964.

GALASI, TÍMÁR, VARGA: Pályakezdő diplomások a munkaerőpiacon II.; Magyar Felsőoktatás 2001/3., pp. 48-49.

JANÁK KATALIN: A munkahelyi képzések főbb adatai; KSH jelentés 2002.

LEHOTA JÓZSEF, KOMÁROMI LÁSZLÓ: Piac, verseny, marketing a felsőoktatásban; Marketing & Menedzsment 2002/4. pp. 61-67.

POLÓNYI ISTVÁN: Az élethosszig tartó tanulás finanszírozási lehetőségei; www.oki.hu/cikk.htm, letöltve 2003.10.10.

POLÓNYI, TÍMÁR: A tanárok keresete és a tudást fejlesztő felsőoktatás; Közgazdasági Szemle, XLVIII. évf. 2001. október pp. 883-890.